

Българите в Северното Причерноморие

изследвания и материали
том шести

НЕИЗВЕСТЕН ЕПИЗОД ОТ ПРОУЧВАНИЯТА ВЪРХУ БЪЛГАРИТЕ ОТ СЕВЕРНОТО ПРИЧЕРНОМОРИЕ

Николай Проданов

Историята на научните проучвания за съдбата на българите, останали по силата на историческите обстоятелства вън от сегашните граници на България, ще се пише тегърва. Засега ние можем само да се опитаме да възстановим фрагмент по фрагмент усилията на по-старите поколения изследвачи да хвърлят светлина върху историята, бита и възделенията на българите от Македония и Тракия, Банат, Северна Добруджа и Бесарабия, Западните покрайнини.

Такъв фрагмент е и намерението на Редакционния комитет "Българско отечество" в края на XIX в. и началото на XX в. да включи в планираната поредица от изследователски материали и обзор за българите в Северното Причерноморие.

***

На 18 януари 1895 г. княз Фердинанд I издава рескрипт, в който се казва: "Като желая да ознаменувам с едно народополезно предприятие първата годишнина от рождения ден на възлюбения Ми Син Престолонаследник Борис, Княз Търновский, постановявам да се изработи едно съчинение под заглавие "Българското отечество", което да съдържа всестранно описание на Българската земя и българския народ и да бъде обнародвано в илюстрирани списания, които по цената си да са достъпни за всекиго"¹. Със същия рескрипт монархът възлага конкретната отговорност за това начинание на министъра на народното просвещение и открива с една вноска от 20 000 лв. всенародна подписка за осигуряване финансовите средства за изданието.

Инициативата “Българско отечество” създава по-благоприятни възможности за развитието на българската наука и култура. Висшето училище в София все още се намира в етап на организиране: дейността му е ограничена само в три факултета (Историко-филологически, Физико-математически и Юридически) и няма свой печатен орган. Книжовното дружество (БКД) е в криза. От 1884 г., след като М. Дринов и К. Иречек напускат България, ръководството на дружеството се оказва в ръцете на подпредседателя Васил Стоянов. Той не позволява свикване на управителния съвет и на Общото събрание. “Периодическо списание” е занемарено. През 1896 г. Народното събрание дори съкращава изплащаната дотогава годишна помощ за БКД. При тези условия инициатива като “Българско отечество”, радваща се на височайша поддръжка, при една добра организация би могла да допринесе реално за прогреса на българската наука и култура на водоедела между XIX и XX в.

От момента, в който е издаден княжеският рескрипт, грижата за по-нататъшното развитие на инициативата е в ръцете на министъра на народното просвещение. По това време министър в правителството на К. Стоилов е известният общественик и културен деец Константин Величков. Министър Величков трябва да уточни конкретните цели и задачи на “Българско отечество” и да създаде необходимата организация.

На 9 януари 1896 г. в помещението на Постоянния учебен комитет се събират неговите членове заедно с една специално свикана компетентна комисия от 25 души – професори, учители от Софийската мъжка гимназия и други изявени общественици и културни дейци, които обсъждат под председателството на К. Величков въпроса за характера на съчинението. В официалното съобщение за заседанието се казва: “Целта на съчинението е да се опише, изобрази и изясни същинското минало и сегашно на народа и земята ни. В него трябва да се очертаят всички страни и ъгли на целокупното наше отечество, като се **изображава откъм всяка страна живота на българина, дето и да живее той** (курсивът мой – Н. П.). Според туй това издание ще бъде едничката българска книга, която ще обема изцяло, напълно и всестранно описани и разгледани всички условия и фактори, които са имали такова или инакво влияние върху българския народ в продължение на целия му исторически живот... Тази цел и това значение на съчинението му налагат главното условие да бъде научно, сир. да се положи на научни основи, да има повече научен характер. В неговите страници не трябва да намират място неща, които не са добре преценени, не са достоверни и определени, каквито изобщо могат да се вмъкват в литературно-белетристическите съчинения. Понеже съчинението ще се гради на научни основи, то в него ще се поместват само онези материали, които са събрани по научни прийоми и изложени по

методи, каквито са приети от съвременната наука.” Министър Величков и неговите сътрудници обаче са наясно, че не бива да се достига до текст, който би представлявал интерес само за специалистите. Поради това се решава да се избегнат “чисто специалните увличания или полемизирането по нерешени или съмнителни още въпроси... целта и значението на съчинението му налагат да бъде в основата си научно, а назначението му за широката публика изисква от него да бъде в изложението си популярно”. Популярността на “Българско отечество” се планира да се постигне чрез ясно и гладко изложение и богат илюстративен материал².

През януари 1896 г. се провеждат още две заседания, на които се уточняват планът на съчинението и правилникът за изработването му. Предложените документи срещат подкрепата на Величков, който още на 28 януари 1896 г. ги предоставя за одобрение от Фердинанд I. С впечатляваща експедитивност документите са одобрени и публикувани официално³.

Общият план за съчинението предвижда то да се състои от следните обособени части: Въведение, в което да се говори за началото на инициативата, нейната цел и средства; I. Природа (преглед на физико-географските дадености на България, нейния климат, геоложки богатства, флора и фауна); II. Народонаселение (брой, гъстота, грамотност, движение на населението и др.). Към същия дял се планира да се представят българите във от Княжеството и проблемът за етногенезиса на българския народ. Дял III обхваща историята на България от предисторическо време до освобождението от турско робство. Предвидени са и самостоятелни части за църковната ни и военна история. Планира се дял IV да представлява описание и анализ на българската култура (етнографски характеристики, език, книжнина, изкуство и образование). Последният – V-ти дял – трябва да обема съвременното състояние на управлението и стопанството на българската държава.

След одобряването на посочените документи Величков се заема с персонално определяне на състава на Редакционния комитет. В първоначалния му състав влизат: Иван Вазов, проф. Марин Бъчеваров, проф. Димитър Агура, проф. Иван Шишманов, проф. Георги Златарски, майор Христофор Хесапчиев, Димитър К. Попов, Иван Саранов и Георги Данаилов. Прави впечатление силното присъствие на преподаватели от Висшето училище, първостепенни сили на нашата интелигенция от онова време.

След многократни обсъждания и промени, на заседанието на Редакционният комитет от 11 януари 1897 г. планът, размерът на монографиите и одобрените автори в частта за българите във от Княжеството придобиват следния вид:

а) В Банат, Бесарабия и Добруджа (3 коли) – Любомир Милетич;

- б) В Македония (4 коли) – Кунчев;
- в) В Одринско (1 кола) – Кунчев;
- г) В Сърбия (1 кола) – Симеон Христов⁴.

Като краен срок за представяне на готовите работи е определен краят на август 1899 г. (няколко месеца по-късно се променя на 1 декември 1899 г.). Решава се издаването да започне “в началото на ХХ век, т. е. на 1 януари 1901 г.”⁵.

***

Много преди Редакцияният комитет да е утвърдил плана за “Българско отечество”, проф. Любомир Милетич изявява желание да се включи в написването на замислената поредица. На заседанието на комитета от 2 юли 1896 г. се съобщава, че Л. Милетич е заявил писмено намеренията си да пише по две теми: 1. История на българския език и 2. Българските колонии в странство и католиците-павликяни⁶.

Професорът от висшето училище в София е действително най-подходящата кандидатура за изучаване на българите на север от държавната ни граница. Родовият корен на Л. Милетич е от Банат. Някога баща му пристига от Банат в Македония, за да работи там като учител и просветител. В края на ХІХ в. Милетич-син тръгва от България за Банат, за да проучи езика и историята на българските заселници. Към края на века той има реализирани няколко командировки в родния край на баща си, научните резултати от които са изложени в редица трудове⁷.

Редакцияният комитет на “Българско отечество” явно много добре познава тия трудове и ги цени високо. На 23 юни 1897 г. до Л. Милетич е изпратено писмо, с което е поканен да напише очерк с обем до три коли на тема “Българите във от Княжеството – Банат, Бесарабия и Добруджа”⁸. На 12 ноември с. г. комитетът повтаря настойчиво молбата си. След това подканяне Л. Милетич се съгласява, защото в протоколите за заседанието на комитета от 17 ноември 1897 г. е записано, че той приема поръчката, но иска “пособие”⁹, т. е. финансова подкрепа за проучванията си по поръчания материал. Тъй като той добре познава живота на българите в Банат, може да се предположи, че тази финансова помощ му е необходима за научно пътуване в Северна Добруджа и Бесарабия. Заедно с този материал “Българско отечество” възлага на Л. Милетич и написването на очерците “Сродство и съседство на българския език” и “Историческо развитие на българския език” от дял ІV на програмата.

На 6 май 1898 г. Редакцияният комитет съобщава на Л. Милетич, че ще бъде изпратен в командировка през лятната ваканция на същата година с едно “пособие” от 1000 лв. Обещават му се още 1000 лв. за следващата го-

дина¹⁰. Реално са му отпуснати 900 лв., а малко по-късно – и останалите 100 лв. Липсват сведения как реално Л. Милетич използва тия средства и дали следващата година му е предоставена обещаната финансова подкрепа. Предвидената сума за начинанието на Л. Милетич е значителна, напр. държавната помощ за нуждите на БКД по това време е 10 000 лв. годишно. Когато през 1898 г. Татар-Пазарджишкият окръжен съвет решава да възложи на някой историк написването на история на Априлското въстание, той предвижда за тази цел общо 4 000 лв.¹¹ Субсидията на Милетич е една от най-големите и в сравнение със сумите, предвидени за подкрепа на другите изследователски очерци в рамките на начинанието “Българско отечество”.

Запазените документални свидетелства не дават ясна представа за по-нататъшната съдба на възложеното на Л. Милетич проучване. Единственото по-конкретно обстоятелство е, че през 1903 г. за редактор на работата му е определен членът на Редакцияния комитет Георги Данаилов¹².

В по-сетнешните години Л. Милетич свързва по-тясно професионалния си път в науката с “Българско отечество”. През 1906 г. той е назначен за член на Редакцияния комитет, а през 1911 г. тогавашният министър на народното просвещение Стефан Бобчев определя Л. Милетич за свой заместник и фактически ръководител на книжовната инициатива¹³. Започналите войни не му позволяват да разгърне някаква особена дейност. В началото на 20-те години на Л. Милетич се пада нерадостната задача да ликвидира Редакцияния комитет “Българско отечество”, след което събраните финансови средства са прехвърлени в БАН.

***

Л. Милетич най-вероятно не изпълнява поетия ангажимент да напише очерка “Българи във от Княжеството – Банат, Бесарабия и Добруджа”. Все пак не можем да бъдем напълно сигурни в тази констатация, тъй като огромната част от архива на учения е унищожена при голямата бомбардировка на София на 10 януари 1944 г. В момента в архивния фонд на Л. Милетич в НА–БАН (ф. 111к) се съхраняват едва 6 архивни единици. Причините за неизпълнението на ангажимента трябва да се търсят както в общите причини, довели до неуспеха на “Българско отечество”, така и в претрупаността на учения с други задачи. В края на ХІХ и началото на ХХ в. Л. Милетич извършва огромна работа по изследването на източнобългарските диалекти. Тези проучвания са част от един по-голям изследователски проект, начело на който стои Ватрослав Ягич, по онова време председател на лингвистичното отделение на Балканската комисия при Кайзеровата академия на науките на Дунавската монархия. Милетич извършва обиколки през 1897, 1898, 1900,

1902 и 1903 г. в цялата източнобългарска област до река Искър – в Дунавската равнина, из Балкана и Тракия до южните склонове на Източна Стара планина и из Родопите. В резултат на тези обиколки излизат едни от най-зadълбочените езиковедски работи на Л. Милетич, представляващи “врх в творческото съзряване на българския учен”¹⁴. Тази изследователска работа на Милетич е пряко свързана и с ангажиментите, които той е поел към езиковедския дял на “Българско отечество”. Може да се предположи, че и финансовата помощ в размер на 1000 лв., която му е отпусната през 1898 г., той използва при тези свои обиколки.

Независимо от това, че замислената студия за българите в Банат, Добруджа и Бесарабия остава нереализирана, инициативата на “Българско отечество” е показателен факт за ясно изразените настроения в нашето общество от края на XIX в. и началото на XX в., че съотечествениците ни, останали извън държавните граници на България, са интегрална част от българския етнос и че са необходими сериозни изследвания върху тяхната история и настояще.

БЕЛЕЖКИ

¹ Държавен вестник, № 13/18 януари 1895 г. Ръкопис на чернова на княжеския рескрипт се пази в архивния фонд на Иван Шишманов в Научния архив на БАН (ф. 11к, опис 2, а. е. 240, л. 1). Това е още едно доказателство в подкрепа на изказаното отдавна мнение за много активното участие на Иван Шишманов в подготовката на официалните документи на българския монарх. Вж. също и НА – БАН, ф. 11к, опис 3, а. е. 1417.

² Училищен преглед, 1896, № 1, 85–86.

³ Държавен вестник, № 26/1 февруари 1896 г.

⁴ НА – БАН, ф. 2к, а. е. 3, л. 36.

⁵ НА – БАН, ф. 2к, а. е. 3, л. 40.

⁶ НА – БАН, ф. 2к, а. е. 3, л. 12.

⁷ Бележки от едно научно пътуване в Румъния (с Д. Агура). – СБНУ, 9, 1893, 161–210; На гости у банатските българи. – БПр, 1896, № 1–2, 44–88; Заселението на католишките българи в Седмоградско и Банат. 1897, 262 с. (СБНУ, 14); Книжнината и езикът на банатските българи. – СБНУ, 16–17, 1900, 339–482.

⁸ НА – БАН, ф. 2к, а. е. 43, л. 2.

⁹ НА – БАН, ф. 2к, а. е. 3, л. 48.

¹⁰ НА – БАН, ф. 2к, а. е. 43, л. 4.

¹¹ Страшимиров, Д. История на Априлското въстание. Т. 1, Пловдив, 1907, с. 1.

¹² НА – БАН, ф. 2к, а. е. 43, л. 7.

¹³ НА – БАН, ф. 2к, а. е. 3, л. 121.

¹⁴ Мурдаров, Вл. Любомир Милетич. С., 1987, с. 58.